

## Psühholoogia ja ajalugu<sup>1)</sup>.

Küsimust psühholoogia suhteist ajaloosse (ja teistesse nn. vaimuteadustesse), nimelt, kas ajalool tuleb põhjeneda teaduslikul psühholoogial ja pidada seda oma „põhiteaduseks“ — umbes samas mõttes, nagu matemaatikat loetakse füüsika põhiteaduseks — seda küsimust on enam või vähem üksikasjaliselt juba korduvalt arutatud ja on selles korduvalt vastupidistele vaateile jõutud. Nii loeme näit. Lamprechtil: „Siin on nüüd kõigepealt side psühholoogiaga selgeim maailmas. Ajalugu ei ole iseeneses midagi muud kui rakenduspsühholoogia; ja nii on arusaadav, et teoreetiline psühholoogia peab andma juhtnööri ajaloo sisemiseks mõistmiseks“ jne.<sup>2)</sup>), ja selle kõrval Windelbandil: „Selle vastu leiab loodusteaduste ja vaimuteaduste klassifikatsioonis psühholoogia ainult vaevaga omale koha viimaste juures. Kõneldakse ju mitmeti nii, nagu oleks ta nende põhiteaduseks, sest et ju kõik vaimuteadused ja eriti ajaloolised teadused alati käsivad protsesse, mida meie tunneme inimese teadvuse protsessidena. Kuid neil fraasidel ei ole uurimise tegelikkude olukordadega midagi tegemist. Teadusliku psühholoo-

<sup>120)</sup> Grosse Politik, nr. 9175.

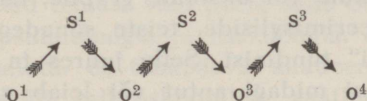
<sup>121)</sup> Grosse Politik, nr. 9176.

<sup>1)</sup> VIII rahvusvahelisel filosoofia-kongressil Prahlas 3. septembril 1934 peetud ettekanne.

<sup>2)</sup> K. L a m p r e c h t, Moderne Geschichtswissenschaft; Freiburg i. B. 1905, lk. 16.

gia tulemused, millised tipnevad üldiste seaduste püstitamises, on ajaloolasele täiesti ükskõiksed“ jne.<sup>3)</sup> Kuidas tuleks seda „antinoomiat“ lahendada?

Kasustades üht moodsas psühholoogias palju tarvitatud terminus't *technicus*'t, võime üsna üldiselt öelda, et ajaloo aineks on inimlikud „vastused“ või inimlike vastuste „registreeringud“ (kirjatükid, ehitised, kunsti- ja tarbeesemed jne.), nimelt niisuguste inimlike vastuste lühemad või pikemad järgnevused, mis on kausaalselt seotud omavahel, tekivad üksteisest. Kausaalne side üksikute vastuste vahel on võimalik kõigepealt selle tõttu, et teatav antud vastus (või vastuse „registreering“) on kellelegi jälle „ärrituseks“ — see sõna siin võetud võimalikult laias, sagedasti mitte tema päris mõttes. Sarnase vastuste geneetilise järgnevuse lihtsaima skeemina võime tarvitada järgmist:



kus  $s^1, s^2, s^3 \dots$  tähendavad üksikuid „subjekte“ (inimesi) ja  $o^1, o^2, o^3 \dots$  üksikuid „objektiivseid“ nähtusi — vastusi, mis samal ajal mõjuvad jälle ärritustena. Nagu juba öeldud, moodustavad ajaloo pärisaine ainult viimased — s. t.  $o^d$  (objektiivsed nähtused) meie skeemis, ja protsessid üksikuis  $s^i$ des (ehk „subjektides“) huvitavad ajaloolast kõigepealt niipalju, kui nendega on antud elemendid, mis seovad omavahel üksikuid  $o^i$ sid. Sellega on nüüd selge: kui psühholoogia võiks ajaloo suhtes omada üldse mingit tähtsust, siis oleks see kõigepealt — sidemete loomisel üksikute  $o^i$ de vahel protsesside läbi üksikuis  $s^i$ des. Ja nüüd kerkib küsimus: esiteks — mis laadi on need teadmised protsessidest  $s^i$ des, mida vajab ajaloolane sellisena, ja teiseks — mida võiks temale siin omalt poolt pakkuda psühholoogia?

Mis puutub esimesse — teadmistesse protsessidest  $s^i$ des („subjektides“), mida vajab ajaloolane, siis võime selle suhtes eristada kolm peajuhtu.

Esimene juht. Ajaloolasele jätkub vaid üsna üldisest inimese loomu, üldinimlike omaduste ehk reageerimisviiside tundmisest, nagu — et inimene omab teatava määra intelligentsi ja osavust, et ta üldiselt otsib temale (tema arvates) paremat ja kasulikumat, üldiselt hoiab kinni traditsioonilisest, kuid on selle juures vastuvõtlik ka uuele jne. Nii on lugu näit. enamasti arheoloogias, kuid

<sup>3)</sup> W. Windelband, Einleitung in die Philosophie; Tübingen 1914, lk. 243.

sagedasti ka kultuur-, majandus-, kunstiajaloo jt., üldse, võib öelda, seal, kus antud vastuste (või vastuste registreeringute) „subjektiks“ on teatav nimetute isikute mitmus. On märkimisväärne, et niisugustel juhtudel käsitletud nähtuste psüühiline külg astub „konstantse“ suurusena harilikult täiesti tagaplaanile ja kogu vaatlamisviis omandab seetõttu täiesti, võiks öelda, „objektiivse“ iseloomu: üksikud „objektiivsed“ nähtused (tarbe- ja kunstiesemed, ehitised jne.) või nende nähtuste kogugruppide tüübilised esindajad seatakse otseselt üksteise kõrvale ritta, tuleatakse üksteisest täiesti sarnaselt sellele, kui see näit. sünnib põlvnemisõpetuses üksikute loomasugude ja -liikidega, ja näib päris nii välja, nagu elaksid kirjeldatud nähtused oma ette elu, areneksid edasi oma enese jõust.

Teine juht. Ajaloolasele ei jätku vaid üldnimikkude omaduste ehk reageerimisviiside tundmisest ja ta vajab peale selle veel eriliste, üksikule isikule või üksikule grupile, näit. rahvale, omaste omaduste ehk reageerimisviiside, teiste sõnadega — üksiku isiku või grupi „karakterit“ tundmist. Selle juures ta kas lihtsalt võtab teatava karakteri kui midagi antut või leiab vajalikuks seda ise konstrueerida, näidata, kuidas ta teatavail mõjudel on vähehaaval tekkinud.

Kolmas juht. Peale üldnimikkude omaduste ja igakordsete eriliste karakterite ja reageerimisviiside tundmise vajab ajaloolane sideme loomiseks üksikute ajalooliste sündmuste vahel veel võimalikult täielikke andmeid vastavate isikute või gruppide üksikute elamuste — mõtete, tundmuste, soovide, kartuste jne. — kohta. Paljudel juhtudel, kus tal sarnased andmed puuduvad, näeb ta end sellepärast sunnitud olevat vastavaid oletusi väljendama.

Ja nüüd näib kõigel kolmel juhul just teaduslik psühholoogia niisugusena kutsutud olevat täielikul ja süstemaatilisel kujul ajaloolasele pakkuma neid teadmisi inimese hingeelust, mida ta oma uurimuste juures vajab. Ja nimelt esimesel juhul — esijoones üldise psühholoogiana, tema üldmaksvusele pretendeerivate seaduste ja kirjeldustega, teisel juhul — karakteroloogiana või juba Mill'i poolt tema „Loogika“ VI raamatus nõutud karakteri kujundamise teaduse ehk „etoloogiana“, milline pidi Mill'i järgi moodustama „sotsiaalse teaduse“ „otsese aluse“, viimaks kolmandal juhul — teadusena hingelisest üldse, kogu oma kõiki inimese hingeelu alasisid haaravate uurimustulemuste küllusega. Mis selle juures ajalooesse endasse puutub, siis näib, et otsene laenamine teaduslikult psühholoogialt võiks kõikidel juhtudel temale aina kasu tuua, ja nimelt seisaks see kasu kõigepealt selles, et ajaloo tulemused ceteris paribus muutuksid sedavõrd eksaktsemaiks, kui võrd teaduslik psühholoogia on eksaksem kui senine ajaloolase ja teiste „inimestundjate“ mitteteaduslik „psühholoogia“. Et psühholoogia on iseeneses ka juba küllalt

„eksaktne“ selleks, et temalt laenata — sellele on küllaldaseks kindlustuseks kõigepealt psühholoogia edurikkad rakendamised mitmel praktilisel alal.

Kuid kõiki neid väljavaateid piiravad tunduvalt järgmised kaalutlused.

1. Kuna psühholoogia vaatlemisviis on jäänud tänini enam mikroskoobiliseks, vajab ajaloolane eeskätt makroskoopilist hingeelu vaatlemise viisi ja üksikutesse hingeelu seostesse puutuvate tunnetuste peenendamine või „süvendamine“ on temale harilikult täiesti tähtsusetu. Seda selgitagu meile järgmine näide (mida tarvitab teises seoses ka Rickert<sup>4</sup>). Teatav linn on piiratud vaenlastest, linnas tekib nälg ja viimaks annab ta vaenlastele alla. Siin on side „ärrituse“ ja „vastuse“ vahel ajaloolasele juba tema igapäevaste kogemuste põhjal täiesti kindel ja selge ning selle juurdelisamine, mida võiksid temale veel peale selle öelda näljast ja selle motivatsioonijõust psühholoogia ja füsioloogia, oleks temale täiesti ülearune. Ei saa salata, et tänapäeva akadeemiline psühholoogia just selle oma eeskätt mikroskoobilise vaatlemisviisi tõttu asub rakendamisevõimaluste suhtes mitmele vaimuteaduste alale teatava määrani halvemas seisukorras kui psühhoanalüüs ja individuaalpsühholoogia.

2. Kuna psühholoogia on üksikute elamuste juures huvitatud eeskätt nende üldisest iseloomust, nende ku el am u s t e omadusist, tuleb ajaloolasele arvesse esikohal üksikute elamuste täiesti konkreetne s i s u , nimelt see, m i d a keegi on mõelnud, k e d a v õ i m i d a keegi on armastanud või vihanud, m i d a t a on soovinud jne. — seega midagi, millele antipsühholoogistlikult seisukohalt võib koguni vaadata kui mittepsüühilisele — ja üksikute elamuste kvalitatiivne külg, nende k u i d a s huvitab teda palju vähem. Ja juba üsna vähe tuleb ajaloolasel mures olla psühholoogide üldiste teooriate ja vaielduste pärast inimese üksikute psüühiliste tegevuste „olu“ üle. Nii nagu üksikute elamustega, on lugu ka „karakter“ ja dispositsioonidega. Kuna antud „karakter“ juures huvitavad psühholoogi esikohal selle, võime öelda, f o r m a a l s e d omadused — kas sangviinik või flegmaatik, kas ekstrovertne või introvertne, kas eeskätt „primaarse“ või eeskätt „sekundaarse funktsiooniga“ jne., on ajaloolasele tähtis jälle üksikute dispositsioonide täiesti konkreetne sisu, näit. kas keegi oli oma meelsuselt protestantlik või katoliiklik, aristokraatlik või demokraatlik, konservatiivne või liberaalne jne.

3. Viimaks ei panda sagedasti küllalt tähele, et sideme looni seks inimeste üksikute toimingute vahel on peale nende psüühiliste

---

<sup>4</sup>) H. Rickert, Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, 4. u. 5. Aufl.; Tübingen 1921, lk. 76.

omaduste ja nende üksikute elamuste tundmise veel vajalik enam või vähem täpsalt tunda nende tegevuste mitmesuguseid väliseid tingimusi. Et näit. mõista, mikspärast antud isik igapäev teataval hommikutunnil väljub teatavast majast, läheb teatavat teed mööda, viimaks astub jälle teatavasse majja jne. — peame meie kõigepealt teadma, et ta elab esimeses majas ja ta teenistuskohat asub teises majas, et antud tee on kõige lühem tee teenistuskohale, et teenistus algab sel ja sel tunnil jne. Täiesti sarnaselt on lugu ka üksikute isikute ja gruppide tegevuste seletamisega ajaloos. Ka siin etendavad mitmesugused puhtasjalikud kaaluftused sagedasti kaugelt fähtsamat osa kui „psühholoogia“ ning viimane astub nende kõrval täiesti tagaplaanile. Sellepärast on ka vähemalt eksitav rääkida ajaloost kui „rakenduspsühholoogiast“.

Tulles peale öeldut jälle tagasi meie „antinoomiale“, võime nüüd seda lahendada vist küll järgmises mõttes: kuigi ajaloolane oma uurimistöö juures kahtlemata vajab ka „psühholoogiat“, ei ole temale siiski tarvis omale seda alles mõnest psühholoogia õpperaamatust otsima minna, osalt seetõttu, et ta omab temale vajalikke psühholoogilisi teadmisi juba igapäevakogemusest ja see, mis on üle selle, on temale harilikult tähtsusefa, osalt seetõttu, et inimese hingeelu juures on tema huvid teised kui psühholoogi omad. Sellepärast on väga tõenäoline, et ajaloolase „psühholoogiaga“ jääb lugu tulevikuski oluliselt sarnaseks, nagu ta on olnud seni: praktiline inimestundmine, intuitsioon, empaatia (sissetundmine), enda sisseelamine jne., ja et ka püüded rajada uut v a i m u t e a d u s l i k k u psühholoogiat ei muuda selles palju ja seetõttu edusammud ajaloo „tõstmises teaduse astmele“ olenevad — nagu senigi — ka tulevikus kõigepealt edusammudest ajaloo enese ja tema abiteaduste alal, mitte aga psühholoogia edusammudest.

Konstantin Ramul.

A  
55 844